

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР «ІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗВИТОК»

ЗАТВЕРДЖЕНО

**ІНТЕГРОВАННИЙ КУРС «КУЛЬТУРА ДОБРОСУСІДСТВА»:
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ**

**Програма підвищення кваліфікації для вчителів
початкових класів**

Севродонецьк
2020

Розробники:

Араджионі Маргарита Анатоліївна, керівниця творчої групи, ІДЦ «Інтеграція та розвиток», кандидат історичних наук;

Банах Ольга Володимирівна, викладачка кафедри педагогіки КЗ «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»;

Кравчук Лариса Володимирівна, старша викладачка кафедри методики та психології дошкільної і початкової освіти Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка;

Унгурян Ірина Корнеліївна, доцент кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Чернівецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук;

Чернишова Яна Олександрівна, методистка кафедри педагогіки та психології Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

1. Загальні положення

Програма «Інтегрований курс “Культура добросусідства”: особливості викладання в Новій українській школі» (далі – Програма) розроблена в межах реформування освітньої галузі на засадах сучасної державної освітньої політики, стратегії реформування загальної середньої освіти, Концепції «Нова українська школа», новітніх наукових розробок у сфері освіти дорослих. Підґрунтям Програми стали Закон України «Про освіту», Державний стандарт початкової освіти, оновлена освітня програма спеціального інтегрованого курсу «Культура добросусідства» (схвалена до використання: лист ДНУ «ІМЗО» МОН України від 15.06.2018 р. № 22.1/12-Г-366) та освітні програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1–2 класів (1 цикл), розроблені у 2019 р. як інтегрований курс згідно з типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна (схвалена до використання: лист ДНУ «ІМЗО» МОН України від 07.06.2019 р. № 22.1/12-Г-334), і для 3–4 класів (2 цикл). Програма «Інтегрований курс “Культура добросусідства”: особливості викладання в Новій українській школі» може бути рекомендована для підвищення кваліфікації вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти.

Мета Програми – реалізація основних напрямів державної політики в частині формування та розвитку компетентностей здобувачів освіти через підвищення методичного та практичного рівнів професійної компетентності вчителів початкових класів, які викладають інтегрований курс «Культура добросусідства».

Завдання Програми:

- актуалізувати питання розвитку громадянської освіти та реформування підходів до розвитку ключових компетентностей в усіх учасників освітнього процесу;
- розширити, систематизувати знання педагогів щодо основних технологій формування та розвитку ключових компетентностей, зокрема громадянських, соціальних, міжкультурних, миротворчих, підприємницьких, екологічних;
- ознайомити з концептуальними засадами педагогіки партнерства та навчання дорослих;
- поглибити знання педагогів із психологічного складника, зокрема розвитку саморепрезентації, комунікативних навичок, вміння працювати в команді;
- систематизувати знання щодо способів реалізації інтегративного підходу в навчанні молодших школярів.

2. Профіль програми «Інтегрований курс “Культура добросусідства”»: особливості викладання в Новій українській школі»	
Обсяг Програми	30 годин (1 кредит ЄКТС)
Суб’єкти підвищення кваліфікації	Заклади вищої освіти, заклади післядипломної педагогічної освіти та інші юридичні особи, які мають письмову угоду з ГО «Інформаційно-дослідний центр “Інтеграція та розвиток”» на право використання Програми
Рівень Програми	Підвищення кваліфікації вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти
3. Характеристика Програми	
Фокус Програми	<p>Розвиток професійної компетентності вчителів початкових класів з питань:</p> <ul style="list-style-type: none"> – нормативно-правового забезпечення освітнього процесу в початковій школі; – особливостей упровадження програми інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в освітній процес Нової української школи; – розвитку медіаграмотності та критичного мислення учасників освітнього процесу засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»; – сприяння розвитку соціальних і громадянських компетентностей в учасників освітнього процесу, зокрема відповідальності, правової грамотності, екологічної свідомості, особистісної ефективності, міжкультурної комунікації, трансформації конфліктів та навичок підприємливості засобами інтегрованого курсу «Культура добросусідства»; – розвитку комунікативних навичок, емоційного інтелекту та ціннісних орієнтирів і ставлень учнів початкових класів; – організації роботи з дорослими (батьками/опікунами дітей) та освіти протягом життя
Цільова група	Учителі початкових класів закладів загальної середньої освіти різних типів і форм власності, які у 2014–2017 рр. отримали сертифікат з методики викладання інтегрованого курсу «Культура добросусідства»
4. Стиль та методика навчання	
Підходи до викладання та навчання	Оновлення та поповнення професійних знань у процесі їхнього практичного застосування і відпрацювання. Навчання здійснюється за очною формою з використанням інноваційних форм, методів та технологій (активні й інтерактивні форми заняття, тренінги, тематичні дискусії, кейс-навчання тощо) та онлайн-ресурсів для навчання, мікронавчання, конференцій з обміну досвідом тощо

Система оцінювання	<p>Результати навчання за Програмою оцінюються (зараховано / не зараховано) шляхом тестування за результатами опанування матеріалів навчальних модулів. Учасники підвищення кваліфікації отримують сертифікат на 30 годин (1 кредит ЄКТС) за умови успішного проходження підсумкового тестування</p>
5. Програмні компетентності	
	<p>– <i>соціально-громадянська компетентність</i> – розуміння сутності громадянського суспільства, володіння знаннями про права та свободи людини, права та свободи громадянина / громадянки, усвідомлення глобальних (зокрема екологічних) проблем людства й можливостей власної участі в їхньому розв’язанні; усвідомлення громадянського обов’язку та почуття власної гідності; уміння визначати проблемні питання в соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їхнього розв’язання; навички ефективної та конструктивної участі в суспільному розвитку, громадянський активізм; розвиток толерантності й широкої соціальної інклюзії; здатність до ефективної командної роботи; уміння попереджати та розв’язувати конфлікти;</p> <p>– <i>загальнокультурна й міжкультурна компетентність</i> – здатність розуміти феномен культури, формувати власні естетичні смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття на засадах естетичних цінностей; усвідомлення власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших; ціннісне ставлення до дотримання норм етикету (зокрема сучасного європейського, етнічного, релігійного, професійного тощо) та культури спілкування;</p> <p>– <i>мовно-комунікативна компетентність</i> – володіння системними знаннями про норми й типи спілкування в процесі організації колективної та індивідуальної діяльності, уміння вислуховувати опонента та обстоювати власну позицію, використовуючи різні прийоми розміркувань та аргументації, розвиненість культури професійного спілкування, здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії, зокрема відповідних знань, вербальних і невербальних умінь та навичок залежно від комунікативно-діяльнісних ситуацій;</p> <p>– <i>психологічно-фасилітативна компетентність</i> – усвідомлення ціннісної значущості фізичного, психічного й морального здоров’я людини, здатність сприяти всебічному розвитку та творчому становленню дітей і дорослих;</p> <p>– <i>підприємницька компетентність</i> – уміння генерувати нові</p>

	<p>ідеї та ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства й держави;</p> <p>– <i>інформаційно-цифрова компетентність</i> – здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства; володіти основами медіаграмотності та кібербезпеки</p>
--	---

6. Програмні результати навчання

- знання про концептуальні засади та нормативно-правове забезпечення реформування галузі початкової загальної освіти України;
- розуміння особливостей інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи;
- володіння методами та прийомами роботи з навчальними посібниками курсу «Культура добросусідства» в умовах Нової української школи;
- володіння необхідними компетентностями освіти дорослих;
- розуміння концептуальних засад педагогіки партнерства та володіння деякими практиками «Культури добросусідства» щодо роботи з батьками;
- удосконалення навичок упровадження інноваційних технологій та методик в освітній процес;
- підвищення педагогічної майстерності та власного професійного зростання;
- розуміння змісту та основних завдань медіаосвіти, її зв'язку з іншими навчальними дисциплінами;
- знання основних методів, прийомів та технік розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства»;
- знання шляхів ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу;
- володіння навичками ненасильницької комунікації;
- розширення знань щодо запровадження інноваційних підходів до організації освітньої діяльності здобувачів освіти;
- готовність до змін та інноваційної діяльності, гнучкість, постійний професійний розвиток.

7. Завдання модулів

Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи:

- ознайомити з нормативно-правовим забезпеченням реформування системи початкової загальної освіти;
- розкрити особливості інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи;
- ознайомити з оновленими програмами курсу;
- надати методичні рекомендації щодо роботи з навчальними посібниками курсу «Культура добросусідства» в умовах Нової української школи;
- сприяти розвитку необхідних навичок роботи з дорослою аудиторією;

– ознайомити з практиками «Культури добросусідства» щодо роботи з батьками / особами, які їх замінюють.

Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні:

– ознайомити з концептуальними засадами громадянської освіти та рамкою громадянських компетентностей Ради Європи;

– окреслити спільні цінності громадянського суспільства;

– розвивати вміння застосовувати активні та інтерактивні форми й методи навчання з розвитку соціальних та громадянських компетентностей у всіх учасників освітнього процесу;

– формувати мотивацію та основні вміння, необхідні для відповідальної участі в громадських процесах, критично-конструктивне ставлення до життя суспільства;

– сприяти становленню активної позиції учасників щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні, прав людини, прав та обов'язків громадянина / громадянки;

– ознайомити з Рамкою підприємницької компетентності EntreComp;

– розвивати навички підприємливості (креативність, навички кооперативної діяльності, оцінювання ризиків тощо) через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства».

Модуль 3. Медіаграмотність і критичне мислення в інтегрованому курсі «Культура добросусідства»:

– ознайомити вчителів початкових класів з основами медіаосвіти, принципами та методами роботи з медіаресурсами;

– поширити коло знань з інноваційних медіаосвітніх технологій, технологій критичного мислення;

– формувати здатність аналізувати види та тексти медіа, засоби комунікації, критично сприймати медіатексти, володіти методами, прийомами психологічного захисту від непотрібної інформації, безпечної поведінки в медійному просторі, навичками організації особистісного медійного простору (зокрема й творчими);

– розвивати нові медіаосвітні компетентності;

– удосконалити знання щодо запровадження інноваційних підходів до організації освітньої діяльності здобувачів освіти;

– розвивати мотивацію щодо формування індивідуальної медіаграмотності.

Модуль 4. Розвиток комунікативних компетентностей здобувачів освіти:

– ознайомити з класифікацією комунікативних стратегій у спілкуванні з учнями початкових класів;

– представити метод ненасильницької комунікації як один зі шляхів успішної взаємодії та співпраці в колективі, запобігання насильницьким конфліктам;

- обговорити особливості використання прийомів ненасильницького спілкування з дітьми молодшого шкільного віку;
- формувати вміння використовувати методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства»;
- представити емоційний інтелект через усвідомлення емоцій та емоційного стану для налагодження комунікації між учасниками освітнього процесу;
- розвивати мотивацію щодо розвитку емоційного інтелекту та навичок ненасильницької комунікації.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
програми «Інтегрований курс “Культура добросусідства”:
особливості викладання в Новій українській школі»
за очною формою навчання (30 годин (1 кредит ЄКТС))

№	Зміст навчальних модулів	К-сть год	Форми проведення навчальних занять		
			Інтер-ак-тивна лекція	Практ. робота	Конференція, обмін досв.
Вхідне тестування		2		2	
Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи		6	2	3	1
1.1	Нормативно-правове забезпечення реформування системи початкової загальної освіти. Особливості інтегрованого курсу «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи. Мета й головні компоненти Концепції «Нова українська школа» в контексті вивчення курсу «Культура добросусідства». Комплект навчальних програм наскрізного інтегрованого курсу за вибором «Культура добросусідства», освітня програма інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1 і 2 циклів навчання	2	2		
1.2	Навчально-методичне забезпечення курсу «Культура добросусідства». Посібники курсу «Культура добросусідства»: структура та методика роботи в умовах Нової української школи	2		1	1
1.3	Навчання протягом життя. Освіта дорослих. Особливості дорослого, який навчається. Педагогіка партнерства. Як зробити батьків партнерами. Як сформулювати мотивацію батьків до відвідування батьківських зборів і навчання. Програма «Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, практично» курсу «Культура добросусідства». Практики «Культури добросусідства» щодо роботи з батьками	2		2	
Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні		8	2	5	1
2.1	Концептуальні засади громадянської освіти. Рамка компетенцій для культури демократії Ради Європи («громадянських компетентностей»). Формування спільних цінностей громадянського суспільства	2		2	
2.2	Особистісно орієнтований і компетентнісний підходи у викладанні курсу. Активні та інтерактивні вправи з розвитку соціальних та громадянських компетентностей у всіх учасників освітнього процесу. Питання розвитку правової грамотності в початковій школі. Що таке громадянська участь та активізм	4	2	1	1
2.3	Розвиток навичок підприємливості через матеріали інтегрованого курсу «Культура добросусідства». Огляд Рамки підприємницької компетентності	2		2	

	EntreComp. Особистісна ефективність і підприємливість у посібниках і методичних рекомендаціях до курсу «Культура добросусідства»				
Модуль 3. Медіаграмотність і критичне мислення в курсі «Культура добросусідства»		6	1	4	1
3.1	Теоретичні основи медіаграмотності. Основні принципи сучасної освіти з медіаграмотності. Медіакультура педагога, учня та батьків. Формування медіакультури засобами курсу «Культура добросусідства»	2	1	1	
3.2	Медіаграмотність і розвиток критичного мислення. Технології критичного мислення в НУШ. Захист від маніпулятивного впливу медіа. Профілактика сучасних маніпулятивних технологій у мас-медіа, методи декодування медіамеседжів. Загальні методи інтеграції медіаграмотності в курсі «Культура добросусідства»	2		2	
3.3	Методика робота з різноманітними джерелами інформації в початковій школі. Робота з відеосвідоцтвами. Методика роботи з відеоматеріалами, рекомендованими до курсу «Культура добросусідства» з дитячим, педагогічним і батьківським колективами, громадою. Методи розвитку творчого потенціалу учнів початкової школи в напрямі створення власних медіатекстів та творчого сприймання медіатекстів	2		1	1
Модуль 4. Розвиток комунікативних компетентностей здобувачів освіти		6	3	2	1
4.1	Ненасильницька комунікація. Особливості ненасильницького спілкування з дітьми молодшого шкільного віку	2		1	1
4.2	Основні методи, прийоми та техніки розвитку комунікативних компетентностей в інтегрованому курсі «Культура добросусідства». Міжкультурна компетентність. Миротворчість і порозуміння	2	2		
4.3	Емоційний інтелект: усвідомлення емоцій та емоційного стану для налагодження комунікації між учасниками освітнього процесу. Робота з емоціями	2	1	1	
Вихідне тестування		2		2	
Усього		30	8	18	4

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Модуль 1. Інтегрований курс «Культура добросусідства» в контексті Нової української школи.

1. Концепція Нової української школи. URL: <https://bit.ly/3hUd0UP> (дата звернення: 20.07.2020).
2. Кравчинська Т. С. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність. URL: <https://bit.ly/2YU7MzB> (дата звернення: 20.07.2020).
3. Кравчук Л. В. Реалізація андрагогічного підходу в системі післядипломної педагогічної освіти. URL: <https://bit.ly/3bm4GdT> (дата звернення: 20.07.2020).
4. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі]. – Київ : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.
5. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому : актуально, інтерактивно, корисно. Програма та методичні рекомендації / [редактори-укладачі : О. В. Аніщенко, М. А. Араджионі, А. І. Гусев, В. І. Потапова]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 544 с.
6. Освітня програма інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 1 циклу. URL: <https://bit.ly/3jNA5u8> (дата звернення: 20.07.2020).
7. Освітня програма інтегрованого курсу «Культура добросусідства» для 2 циклу. URL: <https://bit.ly/32W9wuJ> (дата звернення: 20.07.2020).
8. Культура добросусідства. Частина 1 : Я, моя сім'я і мої сусіди. Миколаївщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Миколаївської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, О. Д. Вітківська, О. В. Волос, В. І. Потапова]. – Київ : Видавництво ТОВ «Прометей», 2019. – 84 с. + IV с. Англ., білорус., нім., новогрецьк., польськ., рос., румунськ., турецьк., укр.
9. Культура добросусідства. Частина 2 : Місце, де ми живемо. Луганщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Луганської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Л. Л. Борисова, Т. І. Мартинко, К. О. Мірошникова, В. О. Чередниченко, Я. О. Чернишова]. – Київ : Видавництво ТОВ «Прометей», 2018. – 96 + IV с. Англ., білорус., кримськотат., німецьк., польськ., рос., укр.
10. Культура добросусідства. Частина 3 : Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Запорізький край (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Запорізької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Т. О. Іріюглу, Ю. О. Іріюглу, Л. М. Корчева, О. В. Ньюкало]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 88 с. Англ., болгар., грецьк., гагаузьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр., франц.
11. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, О. В. Волощенко, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. Англ., болгар., гагауз., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., укр.

12. Партнерська взаємодія вчителів і батьків у контексті Нової української школи : метод. посіб. / за ред. Л. М. Загрійчук, Г. Д. Стрільчик. – Івано-Франківськ, 2019. – 279 с.

13. Педагогіка партнерства : залучаємо батьків до співпраці. URL: <https://bit.ly/3gVEgkq> (дата звернення: 20.07.2020).

14. Підласий І. П. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. – Харків : Вид. група «Основа», 2010. – 360 с.

15. Работа с родителями : Пособие для учителей начальных классов / М. П. Осипова, Г. А. Бутрим, И. А. Мельничук и др. : под общ. ред. М. П. Осиповой, Г. А. Бутрима. – Мн. : Экоперспектива, 2013. – 480 с.

16. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/> (дата звернення: 20.07.2020).

17. Томс Урдзе. Посібник для фахівців з навчання дорослих. – Київ, ТОВ «Контекст Україна», 2016. – 84 с.

Модуль 2. Курс «Культура добросусідства» як елемент розвитку громадянської освіти в Україні.

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 20.07.2020).

2. Рамки компетентностей Ради Європи, необхідних для культури демократії. URL: <https://rm.coe.int/prems-147517-rus-2652-competences-for-democratic-culture-8522-web-16x2/1680782139> (дата звернення: 20.07.2020).

3. Культура добросусідства : Комплект програм спеціального інтегрованого курсу для закладів освіти України / [авторський колектив під керівництвом М. А. Араджионі]. – Київ : ТОВ «ЛітМір», 2018. – 260 с.

4. Розвиток громадянських компетентностей в Україні. (Швейцарсько-український проєкт, який реалізується в Україні в рамках Швейцарської стратегії співробітництва для України, спрямований на просування демократії в освіті на різних рівнях). URL: dossu.in.ua (дата звернення: 20.07.2020).

5. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність. URL: www.living-democracy.com.ua/about-the-project-living-democracy (дата звернення: 20.07.2020).

6. Розвиваємо громадянські компетентності з 1 класу / Банах О. В., Боярчук О. І., Кравчук Л. В., Мирошниченко Т. І., Санковська І. М. / За заг. ред. Бібік Н. М., Араджионі М. А. – Київ : ФОП «Парашин К. С.», 2018. – 880 с.

7. Уроки з підприємницьким тлом : Навчальні матеріали / За заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. – Варшава : Сова, 2014. – 398 с.

8. EntreComp : The Entrepreneurship Competence Framework. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/1fna27939enn.pdf> (дата звернення: 20.07.2020).

9. Як розповісти дітям про гроші / С. Біденко, І. Золотаревич. – Харків : Вид. група «Основа», 2016. – 128 с. : іл.

10. Культура добросусідства. Частина 1 : Я, моя сім'я і мої сусіди. Миколаївщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Миколаївської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, О. Д. Вітківська, О. В. Волос, В. І.

Потапова]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 84 с. + IV с. : іл. Англ., білорус., нім., новогрецьк., польськ., рос., румунськ., турецьк., укр.

11. Культура добросусідства. Частина 2 : Місце, де ми живемо. Луганщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Луганської області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Л. Л. Борисова, Т. І. Мартинко, К. О. Мірошникова, В. О. Чередниченко, Я. О. Чернишова]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2018. – 96 + IV с. : іл. Англ., білорус., кримськотат., німецьк., польськ., рос., укр.

12. Культура добросусідства. Частина 3 : Учимося, відпочиваємо та працюємо разом. Запорізький край (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти Запорізької області / [автори-укладачі : М. А. Араджионі, Т. О. Іріюглу, Ю. О. Іріюглу, Л. М. Корчева, О. В. Ньюкало]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2019. – 88 с. : іл. Англ., болгар., грецьк., гагаузьк., караїм., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., румун., укр., франц.

13. Культура добросусідства. Частина 4 : Цінуймо край – пишаймося Україною! Київщина (або інший регіон) : Робочий зошит для дітей і матеріали для батьків і педагогів закладів загальної середньої освіти м. Києва і Київської області / [автори-укладачі: М. А. Араджионі, О. В. Волошенюк, І. Б. Гирич, Л. В. Кравчук, Л. В. Микитюк, К. О. Мірошникова, І. М. Санковська]. – Київ : ТОВ «Прометей», 2018. – 116 с. : іл. Англ., болгар., гагауз., кримськотат., нім., польськ., ромськ., рос., укр.

Модуль 3. Медіаграмотність і критичне мислення в курсі «Культура добросусідства».

1. Медіаграмотність у початковій школі : посібник для вчителя / Волошенюк О. В., Ганик О. В., Голощاپова В. В., Дегтярьова Г. А., Іванова І. Б., Кожанова А. Ю., Пиза Г. Ю., Шкребець О. О., Янкович О. І. / За редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф. – Київ : ЦВП, АУП, 2018. – 234 с.

2. Медіаосвіта і медіаграмотність // Академія української преси : портал МБФ. URL: <http://medialiteracy.org.ua/index.php> (дата звернення: 20.07.2020).

3. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін : Плани-конспекти уроків / За ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. – Київ : Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. – 201 с.

4. Медіаосвіта та медіаграмотність. АУП [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. Електронні дані. Київ. Матеріали II Міжнародної конференції / Сагайдак Г. В., Гейкіна Наталя. URL: <http://www.medialiteracy.org.ua/> (дата звернення: 20.07.2020).

5. Освітній портал. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/02/> (дата звернення: 20.07.2020).

6. Медіакультура особистості : соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / За ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Баришпольця. – Київ : Міленіум, 2010.

7. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ : Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

8. «Медіаграмотність у запитаннях та відповідях» : Навчальна програма / Літостанський В. В., Іванов В. Ф., Волошенюк О. В., Даниленко В. І., Мележик В. П. – Київ, 2014. – 32 с.

9. Череповська Н. Медіакультура та медіаосвіта учнів ЗОШ : візуальна медіакультура. – Київ : Шкільний світ, 2010. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

10. Як захистити дітей від кібернасильства. Розвиток дитини. URL: <https://childdevelop.com.ua/articles/conflict/631/> (дата звернення: 20.07.2020).

11. 4 методи розвитку критичного мислення в початковій школі. URL: <https://osvitoria.media/experience/4-metody-rozvytku-krytychnogo-myslennya-u-rochatkovij-shkoli/>(дата звернення: 20.07.2020).

Модуль 4. Розвиток комунікативних компетентностей здобувачів освіти.

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.

2. Беляєва О. Булінг зсередини : причини та наслідки // Психолог. – 2019. – № 1 (649). – С. 12–19.

3. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації : соціально-педагогічний аспект. URL: <https://bit.ly/32W9zqr> (дата звернення: 20.07.2020).

4. Соловійова О. Д., Дубровська Є. В. Організація роботи з розв'язання проблем насильства в загальноосвітньому навчальному закладі. Методичні рекомендації. – Київ, 2016. – 81 с.

5. Правила класу. URL: <https://ukrom.in.ua/pub/1-pravila-klasu.html> (дата звернення: 20.07.2020).

6. Онлайн-курс «Недискримінаційний підхід у навчанні». Навчальний курс для керівників шкіл, учителів початкових класів, який ознайомить із практичними порадами, як скласти план дій для протидії булінгу, як створити школу, дружню до кожної дитини. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-Studena+Inc+1/about> (дата звернення: 20.07.2020).

7. Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькування) в закладах освіти». Навчальний курс для директорів шкіл та педагогів, у якому можна дістати поради щодо організації системної роботи в закладі з попередження булінгу, як педагогам правильно реагувати на вияви булінгу, які інструменти застосувати. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:MON+AB101+2019_T2/about (дата звернення: 20.07.2020).

8. Коваль Р., Горова А. Шкільна служба розв'язання конфліктів : досвід упровадження. – Київ : Видавець Захаренко В. О., 2009. – 168 с.

9. Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» / В. Л. Андрєєнкова, К. Б. Левченко, Н. В. Лунченко, М. М. Матвійчук. – Київ : ТОВ «Агентство Україна», 2018. – 144 с.

10. Гоулман Д. Емоціональний інтелект в бізнесі / Деніел Гоулман; пер. с англ. А. П. Исаевой. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С. 512.

11. Куценко Я. М. Емоційний інтелект : проблеми діагностики // Проблеми сучасної психології. – 2011. – № 14. – С. 32–38.

12. Кете де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 311 с.